

कुटुंब व्यवस्था व सुशिक्षित नवविवाहित मुलींच्या प्रगतीतील अडथळ्यांचा सामाजिक अभ्यास

डॉ. प्रकाश पाटील

जयवंत महाविद्यालय, इचलकरंजी.

प्रास्ताविक

भारतातील परंपरागत कुटुंब व्यवस्थेमध्ये आता दिवसेंदिवस फार मोठया प्रमाणावर परिवर्तन होताना आढळून येत आहे. भारतातील परंपरागत एकत्र कुटुंब पध्दती 'आदर्श कुटुंब पध्दती' मानली जाते. परंतु वाढते शहरीकरण, औद्योगिकीकरण व अर्थव्यवस्थेतील परिवर्तने यामुळे 'चूल आणि मूल' या मर्यादीत राहणाऱ्या स्त्रीयांना आता चौकटी बाहेर पडावे लागत आहे. सावित्रीबाई फुले यांच्या शिक्षणाच्या मंत्राने आजच्या मुलींनी आपल्या प्रगतीसाठी शिक्षण हाच एक मार्ग आहे. हे मनोमन स्विकारून शिक्षण क्षेत्रातील सर्व शाखांमध्ये मुलींनी आघाडी घेतल्याची दिसून येते. मुलींचे विवाह लवकरात लवकर व्हावे ही सामाजिक प्रवृत्ती आता कमी होत चालली आहे. आपली मूलगी स्वयंपूर्ण व्हावी, अर्थिकदृष्ट्या सक्षम व्हावी यासाठी आताचा पालक वर्ग जागृत आहे. त्यामुळे मुलींचे शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर मुलींचा विवाह व्हावा. आपल्या मुलींनी व्यावहारिक जगतामध्ये यशस्वी व्हावे या दृष्टीने पालक वर्ग प्रयत्नशील असतो. कारण परंपरागत स्त्रीयांना कमकुवत अर्थिक स्थितीमुळे शोषणाला बळी पडावे लागले आहे याची जाणीव मुलींना तसेच पालकांनाही आहे. अशा मुली विवाहानंतर आपल्या आशा-आकांक्षा पूर्ण करण्यात यशस्वी होतात का? हे अभ्यासण्यासाठी सदर शोधनिबंधाची मांडणी मी केली आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. सुशिक्षित मुलींना त्यांच्या विवाहानंतर पुढील शिक्षण, नोकरी, व्यवसाय करणेचे स्वातंत्र्य मिळण्यामध्ये येणाऱ्या अडथळ्यांचा मागोवा घेणे.
2. स्त्रीयांना दुय्यम दर्जा देणाऱ्या भारतीय कुटुंब व्यवस्थेत झालेल्या परिवर्तनाचा अभ्यास करणे.
3. वेगवेगळ्या सामाजिक, शैक्षणिक व अर्थिक भिन्नता असलेल्या कुटुंबामध्ये स्त्रीयांच्या प्रगतीच्या आड येणाऱ्या अडथळांचा अभ्यास करणे.
4. विविध शैक्षणिक पात्रता धारण करणाऱ्या नवविवाहित मुलींना सासरकडून नोकरी व्यवसाय व पुढील शिक्षणाबाबत कितपत सहकार्य मिळते याचा अभ्यास करणे.

5. स्त्रीयांना समाज व्यवस्थेच्या विविध क्षेत्रात प्रगतीची दालने खुली व्हावी यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

अभ्यास पध्दती

सदर अभ्यासासाठी मी जयवंत महाविद्यालयात शिक्षण घेत असलेल्या तसेच बी.ए., बी.कॉम, एम.ए. पूर्ण केलेल्या व ज्यांच्या विवाहाला 1 वर्ष पूर्ण झाला आहे. अशा 50 मुलींची आपाती नमुना निवड पध्दतीने निवड करून त्यांच्याकडून प्रश्नावली भरून घेतली तसेच या सर्व मुलींशी चर्चा करून माहितीचे संकलन केले. तसेच दुय्यम अभ्यास साधणे म्हणून संदर्भ ग्रंथांचा वापर केला.

माहितीचे विश्लेषण

वरीलप्रमाणे माहिती संकलित केल्यानंतर पुढील वस्तुस्थिती आढळली.

अ) शैक्षणिक दर्जानुसार वर्गीकरण

निवडलेल्या मुलीपैकी 60: मुली पदवीधर होत्या. केवळ 20: मुली प्रथम, द्वितीय व तृतीय वर्षात शिकत होत्या. आणि पदव्युत्तर शिक्षण पूर्ण केलेल्या 20: मुली होत्या. या सर्व मुलीपैकी 70: मुली पदवी शिक्षणाव्यतिरिक्त डी.एड्, कॉम्प्युटर कोर्स, कला शिक्षक कोर्स, शिवणकलास इत्यादी शिक्षण पूर्ण केलेल्या होत्या.

ब) विवाहापूर्वी सासरकडून मिळालेल्या आश्वासनानुसार वर्गीकरण

या मुलीपैकी 100: मुलींना विवाहापूर्वी सासरकडच्या लोकांनी विवाहानंतर नोकरी, व्यवसाय व पुढील शिक्षण घेणेचे स्वातंत्र्य मान्य केलेले होते.

क) विवाहानंतरच्या कौटुंबिक स्थितीनुसार वर्गीकरण

या विवाहीत मुलीपैकी एकही मुलगी दारिद्रेषेखालील कुटुंबात विवाहबध्द झालेली नाही. सर्व साधारणपणे 5 लक्ष रुपयापर्यंत वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या कुटुंबामध्ये 30: मुलींचे विवाह झाले होते. 5 लक्ष रु. ते 10 लक्ष रु. वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या कुटुंबामध्ये 40: मुलींचे विवाह झाले होते. व 10 लक्ष रु. पेक्षा जास्त उत्पन्न असणाऱ्या कुटुंबामध्ये 40: मुलींचे विवाह झाले होते.

ड) पतीच्या शिक्षणानुसार वर्गीकरण

आपल्या पत्नीपेक्षा कमी शिक्षण असलेल्या 24 % पती होते. तर 20: पतीचे शिक्षण त्यांच्या पत्नी एवढेच होते. तर 56 % पती हे पत्नीपेक्षा जादा शिक्षण असलेले तसेच अभियांत्रिकी , वैद्यकीय व पॅरामेडिकल शिक्षण घेतलेले होते.

इ) पतीच्या नोकरी / व्यवसायानुसार वर्गीकरण

20 % मुलींचे पती हे शासकिय अधिकारी अनुदानित शिक्षण, प्राध्यापक किंवा खाजगी कंपनीत चांगल्या वेतनावर काम करणारे होते. 40% पती हे खाजगी क्षेत्रातील व्यवसाय,खाजगी बँका, पतसंस्था इत्यादीमध्ये मासिक 8000/- ते 10000/- वेतनाच्या मर्यादित काम करणारे होते. तसेच 30%मुलींचे पती हे स्वतःचे छोटे-मोठे व्यवसाय चालवत होते. व केवळ 10: पती नोकरी, व्यवसाय यांच्या प्रतिक्षेत आहेत असे दिसून येते.

ई) विवाहापूर्वी मिळालेल्या आश्वासनांची प्रत्यक्ष वस्तु:स्थिती

सर्व मुलींना विवाहापूर्वी पुढील शिक्षण, नोकरी किंवा व्यवसाय सुरु करणचे सासरच्या लोकांकडून 100% आश्वासन मिळालेले होते. परंतु प्रत्यक्षात वस्तु:स्थिती पुढीलप्रमाणे आहे.

1. केवळ 20% मुलींना पुढील शिक्षणाची परवानगी मिळाली.
2. आश्चर्याची बाब ही आहे की, त्या पतींचे शिक्षण पत्नीपेक्षा कमी आहे. अशा 12% पती पैकी 6% पतींनी आपल्या पत्नींना पुढील शिक्षणाची परवानगी दिली होती. पत्नीच्या बरोबरीने शिक्षण असणाऱ्या 10% पतीपैकी केवळ 2% जणांनी आपल्या पत्नीला पुढील शिक्षणाची परवानगी दिली होती. आणि सर्वात गंभीर बाब म्हणजे पत्नीपेक्षा जादा शिक्षण असलेल्या 28% पतीपैकी केवळ 2% पतींनी आपल्या पत्नींना पुढील शिक्षणाची दिली होती. म्हणजेच 50 %पैकी फक्त 10% मुलींना पुढील शिक्षणाची परवानगी मिळालेली होती.
3. केवळ 16% मुलींना (8 मुलींना) शासकीय व खाजगी क्षेत्रात नोकरी करण्याची संधी मिळाली. व्यवसाय क्षेत्रात काम करणा-या 30: लोकांपैकी 3 लोकांनी आपल्या पत्नीला नोकरीची परवानगी दिली. व 10% रोजगारीच्या शोधात असणाऱ्या सर्व पतींनी आपल्या पत्नींना नोकरीची परवानगी दिलेली आहे. व आश्चर्याची बाब म्हणजे शासकीय व खाजगी क्षेत्रात चांगल्या पगारावर काम करणाऱ्या एकाही व्यक्तीने आपल्या पत्नीला नोकरीची संधी दिली नाही.

4. सर्वात महत्वाची बाब म्हणजे केवळ 4% मुलींना (2 मुलींना) स्वतंत्र व्यवसायाची संधी मिळालेली आहे. ती फक्त व्यावसायिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या 2 पतींच्याकडून मिळाली आहे.

निष्कर्ष

वरील माहितीच्या विश्लेषणावरून पुढील निष्कर्ष निघतात.

1. विवाहापूर्वी भविष्यात शिक्षणाच्या, रोजगारीच्या व व्यवसायाच्या बाबतीत 100% स्वातंत्र्याचे आश्वासन मिळालेल्या मुलींपैकी केवळ 40% (फक्त 20 मुलींनाच) या आश्वासनपूर्तीची संधी प्राप्त झालेली आहे.
2. धक्का दायक बाब म्हणजे चांगली नोकरी व व्यवसाय असणाऱ्या सर्व जणांनी आपल्या पत्नींना भविष्यात प्रगतीची संधी दिलेली नाही हे वास्तव फार कटू आहे.
3. ज्या पतींचे शिक्षण कमी आहे. किंवा जे रोज गारीच्या संधीच्या शोधात आहेत अशा बहुतांश पतींनी आपल्या पत्नींना संधी देणेचा प्रयत्न केला आहे.
4. पलकांनी विवाहापूर्वीच मुलींच्या भाची प्रगती बाबत भावी सासऱ्यांशी स्पष्टपणे चर्चा करून संधी बाबत निश्चितता करून घेणे आवश्यक आहे. म्हणजे पुढे पश्चातापाची वेळ येणार नाही.
5. अजूनही भारतीय कुटूंब व्यवस्था स्त्रियांच्या अर्थिक स्वातंत्र्याच्या संधी नाकारत आहेत. हे या शोध निबंधातून स्पष्ट होते.
6. स्त्रिया अर्थिक दृष्ट्या सक्षम नसल्यामुळे त्यांचे शोषण करण्याची संधी कुटुंब व्यवस्थेतील इतर घटकांना मिळत राहते. हे टाळण्यासाठी मुलींच्या पालकांनी कटुता घेवून स्पष्ट पणे सासरच्या मंडळींना जाणीव करून देणे. तसेच मुलींच्या पाठीशी ठाम राहणे आवश्यक आहे.

संदर्भ

1. स्त्री मुक्ती : आजचे संदर्भ, संपादक-सरोज कांबळे, प्रकाशक-कांतीसिंह नाना पाटील अँकडमी 2001.
2. स्त्रीया : समाज आणि राजकारण,डॉ.भारती पाटील, हर्मिस प्रकाशन,2014.
3. ती अशी का वागते : प्रदिप पाटील, आकार फौंडेशन,2013.